

"כתבו עליו בעיתון"

לואיס מילר בין סוציאליזם לאופורטוניזם

אהוד מנור

הקים עם אחיו הבכור עיתון פועלים בשפה הרוסית. מותו של אחיו משחפת ב־1889 פגע בו מאוד. שנה לאחר מכן ייצג את "האיגודים היהודיים המאוחדים" (United Hebrew Trades; להלן: UHT)⁵, תנועת הפועלים היהודים, בקונגרס הראשון של האינטרנציונל הסוציאליסטי שהתקיים בפריס. ב־1890 היה שותף בכיר בהקמת הארבייטער צייטונג, יומון הפועלים הסוציאליסטי הראשון בשפת האידיש. עיתון זה אמור היה להיות אכסניה משותפת לכל כוחות השמאל שפעלו בזירה היהודית, אך בפועל הוא הפך זירת התכתשות בין גורמים דוגמטיים לפשרניים. מילר עמד בראש הפשרנים, ואף הצליח זמן מה לשמור על שלמות המחנה. אך הדברים הגיעו לכדי קרע וב־1897 הוא הנהיג את הפשרנים לייסוד יומון פועלים סוציאליסטי-אידישיסטי אחר: הפארווערטס.

מילר היה הגורם המרכזי בקיומו של הפארווערטס עד 1903. בשנה זו החליט ארגון ההוצאה לאור של הפארווערטס – גוף שהורכב מסוציאליסטים ומחברי איגודים יהודים – למנות את קאהאן לעורך העיתון ולהעניק לו חופש פעולה מוחלט. קאהאן ומילר, שעד אותו הזמן היו ידידים ובעלי ברית, הפכו בעקבות החלטה זו ליריבים. בשנת 1905 פרש מילר מהפארווערטס והקים את הווארהייט (אמת). מילר ניהל את עיתונו ביד רמה. הייתה זו יוזמה פרטית מוצלחת למדי, אשר שימשה לחיזוק התודעה הכלל-ישראלית, שבאה לידי ביטוי ברור בימים של "פרשיית בינגהם" (1908) והקמת "הקהילה" (1909). בשנת 1911 נסע מילר לסיור באירופה ובארץ ישראל. בשלהי 1914, כארבעה חודשים לאחר פרוץ מלחמת העולם הראשונה, הודח מעמדתו כעורך הווארהייט מפני שנקט עמדות ציבוריות "אמיצות" על פי גרסה אחת, ו"אופורטוניסטיות" על פי אחרת. הוא הציע לציבור המהגרים להתגבר על הרגש האנטי-רוסי שאפיין אותו ולהביע תמיכה במלחמתן של בעלות הברית, שכללו כזכור את רוסיה. מילר ניסה לשוב לזירה הציבורית שלוש פעמים בדרך שאותה הכיר מצוין: העיתונות. עיתון אחד, דער פיהרר, הקים ללא הצלחה עוד ב־1915. השני, שבועון בשם מיללער'ס וואכענבלאט, פעל בהצלחה יחסית בשנים 1917-1918. השלישי, די נייע ווארהייט, קם ונפל ללא הצלחה בשנת 1925. על כישלונות אלה נוספו טרגדיות אישיות. בנו היחיד שלח יד בנפשו, הוא עצמו חלה במחלה קשה, חבריו משכבר

לואיס מילר היה אחד מאנשי העיתונות הבולטים בתקופת ההגירה היהודית הגדולה לארצות הברית. העיתונות באותה תקופה ריכזה סביבה את הציבור היהודי וביטאה אותו. קשה להגזים במרכזיותם של עורכי עיתונים כמו כתריאל שרהזון איש הטאגעבלאט או אברהם קאהאן איש הפארווערטס.¹

מילר, כמו רבים מבני הגל הראשון להגירה המזרח אירופית, הגדיר עצמו בתחילת דרכו כ"סוציאליסט דובר אידיש". הגדרה זו קיפלה בתוכה שתי כוונות. האחת, לגרום לכל היהודים דוברי האידיש לראות עצמם חלק מהמחנה הסוציאליסטי, והשנייה – להתנהל בתחושת שוויון מול מנהיגים סוציאליסטים דוברי שפות אחרות בארצות הברית. תפקיד ההנהגה שה"סוציאליסטים דוברי אידיש" לקחו על עצמם חייב אותם לעסוק בבעיות שהעסיקו את הציבור דובר האידיש. לכן יש לראותם כחלק מההנהגה היהודית החדשה שקמה בנסיבות ההיסטוריות שיצרו את "השאלה היהודית".²

לואיס מילר נולד בשם לאון או לוי בנדס בוויילנה בשנת 1866 ונפטר בניו יורק בשנת 1927.³ הוא הגיע לארצות הברית ב־1884, בעיצומה של אחת התקופות החשובות בהתפתחות הסוציאליזם והפרוגרסיביזם בארץ זו, שנהנית – או שמא סובלת – מדימוי של ערש הקפיטליזם ומבצרו הבלתי חדיר. בארצות הברית, שעברה אותו זמן תהליך נמרץ של תיעוש, עיור והגירה, קמה ב־1886 פדרציית העבודה האמריקנית (American Federation of Labor), התפשטה תנועת שמונה שעות העבודה, ובניו יורק התמודד על ראשות העיר הנרי ג'ורג' בסיסמה "מס אחיד". לשיטתו, הפערים הכלכליים שאיימו על הסדר החברתי, על האתוס האמריקני ועל המערכת הפוליטית, נבעו מריכוז העושר בידיים מעטות של בעלי אדמות. המס האחיד שהציע נועד לחלוקת עושר פרוגרסיבית. המהגרים היהודים שהחלו מסתופפים בניו יורק מאז שנות השבעים של המאה התשע-עשרה היו בצד המפסיד של חלוקת העושר. לא פלא שהם הלכו בעקבות מנהיגיה של תנועת הפועלים היהודית הצעירה, שגם בשילוב כוחות עם גורמים דומים אחרים לא הצליחו לשלוח את ג'ורג' לבית העירייה, אך הוכיחו שיש סיכוי של ממש להתארגנות חברתית-פוליטית "שמאלית". מילר היה עד לתקווה זו אשר ליוותה אותו עד יומו האחרון.⁴

מסלול חייו הציבוריים של מילר מנה תחנות רבות. ב־1888

עיתון סוציאליסטי בבעלות עצמאית שנוסד כבר ביולי 1888, שבו כתב גם קאהאן. מאוחר יותר הקימו אותם יזמים עיתון נוסף בשם **דער אידישער הראלד**. שני עיתונים אלה יהיו ב-1905 את הבסיס ל**ווארהייט**.¹² מסתבר שהצורך בפרנסה הביא גם את קאהאן כבר בשלבים מוקדמים לרעות בשדות זרים, כביכול. גם עיתון סוציאליסטי עצמאי ולא מצליח שנוסד במערכה הראשונה הסתבר כחינוי להקמתו של עיתון סוציאליסטי עצמאי במערכה השנייה. ה"סוציאליזם העצמאי" הזה לכשעצמו מחייב דיון מורכב יותר ביחס שבין אידאולוגיה לפוליטיקה.

בורגין תורם להבנת הרקע להתפתחויות פוליטיות חשובות. אחרי בורגין תורם להבנת הרקע להתפתחויות פוליטיות חשובות. אחרי 1905 הואשם מילר כי "בגד" במפלגה הסוציאליסטית האמריקנית (Socialist Party of America, להלן: SP),¹³ ותמך במועמדי המפלגה הדמוקרטית שנשענו על השחיתות וה"בוסיזם" של מנגנון טמאני של המפלגה הדמוקרטית. פרשנות זו הפכה למקובלת ומוחזרת במקורות רבים. אלא שעל פי בורגין נטייתו ה"בוגדנית" של מילר התרחשה עוד בשלב מוקדם. אמנם מילר היה מייסדי המפלגה הסוציאליסטית הדמוקרטית (Socialist Democratic Party, להלן: SDP), המפלגה שקראה תיגר על מפלגת העבודה הסוציאליסטית של דה־לאון, אך נאמנותו למפלגה לא הייתה מובנת מאליה. ב-1899 הוקמה עוד מפלגה סוציאליסטית בשם "מפלגת העבודה העצמאית" (Independent Labor Party, להלן: ILP). עם מייסדיה נמנה מאיר לונדון, לימים מהמרכזיים שבאנשי ה-SP, שלמרות צעדו זה שמו לא הותכם ב"בוגדנות". כאשר בסוגיה מסוימת הקשורה באגודים הכריעו ה"עקרונים" ב-SDP את ה"פרשניים" כהגדרת בורגין, החליט מילר לפרוש מה-SDP ולהצטרף ל-ILP. לקראת מערכת הבחירות של 1900 מינתה מפלגה זו אישים בעלי גישה רפורמיסטית, שהיו מזוהים עם רפובליקנים־פרוגרסיביים או עם "דמוקרטים של כסף".¹⁴

פרשייה צנועה זו תורמת להבנה מורכבת יותר של הקשר שבין אידאולוגיה לפוליטיקה. מול פרשנות שראתה צעדים מסוג זה כ"אופורטוניזם" פוליטי שמטרתו בדרך כלל הייתה כספית, אפשר להציע פרשנות אחרת. עמדותיו של מילר היו אמנם "סוציאליסטיות" במובן הבסיסי ביותר, במובן זה שהוא השתייך לאלה שסברו כי ייתכן סדר חברתי־כלכלי הגון שבמרכזו רווחה ולא רווח, צדק ולא צדקה, אם לנקוט סיסמה מוכרת. אך מכאן ועד לנאמנות עיוורת או "שבטית" למפלגה כזו או אחרת המרחק רב בכלל ובפרט במערכת שהיא דואלית דה־פקטו כמו המערכת הפוליטית האמריקנית. כאשר נדרש לשאלת סיבות פרישת מילר מה**פארווערטס**, להקמת ה**ווארהייט** ולמלחמה שניהל באמצעות עיתונו השני כנגד קאהאן, מי שהיה "חבר אינטימי מאד" שלו,¹⁵ הציג בורגין דברים נוקבים: "ה**ווארהייט**", הוא כתב, "נוסד על ידי קבוצת אנשים פרטיים שונאי קאהאן ומילר בראשם". הסיבה למהלך הייתה סירובו של קאהאן לאפשר למילר להמשיך להיות "בוסי" ב"חברת ההוצאה לאור של הפארווערטס".¹⁶ במילים אחרות, הסברו של בורגין נושא אופי פוליטי־ארגוני או ליתר דיוק כוחני. הדבר מקבל חזיון מדברי קאהאן בזיכרונותיו, שם כתב כי עם שובו למערכת הפארווערטס הוא ביקש וקיבל "שליטה מוחלטת ומלאה".¹⁷ עם זאת, בורגין גם סלל את הדרך בפני הסבר האופורטוניזם הכספי כאשר הוסיף כי "מילר הקים את העיתון עם התחזקות ההגירה, כשהיה ברור שיש

הימים נטשו אותו ובהלווייתו ב-1926 נכחו מעטים. דרכם המשותפת של מילר וקאהאן חשובה לא רק לתיאור הרקע לפרישתם של השניים לצורך הקמת הפארווערטס ולתיאור הקרע שהוביל להקמת ה**ווארהייט**, אלא גם להצבעה על הפער שבין המורשת המפוארת שהתפתחה סביב דמותו של האחד לעומת המורשת הבעייתית שהתפתחה סביב השני. קאהאן האריך ימים – עד 1947 הוא ערך את הפארווערטס והלך לעולמו כעבור ארבע שנים. אך לא זו הסיבה להבדל בחותם שהטביע כל אחד מהם, שכן קאהאן היה ידוע לפחות ארבעים שנה לפני מותו כמצליחן, כמגדיר זהות, כדמות להזדהות. היפוכו של דבר התקיים במקרה של מילר. את דרכו האחרונה ליוו כאמור בודדים, אך כבר עשרים שנה קודם לכן הייתה דמותו שנויה במחלוקת, בלשון המעטה. במעט הפרסומים שבהם יש התייחסות למורשתו של מילר באה שניות זו לידי ביטוי באופן מובהק, ואפשר לסכמה כ"אופורטוניזם, כוחנות ויצריות" מול "הרחקת ראות ושחיה נגד הזרם". מבלי להמעיט מגדולתו של קאהאן יש לשאול מדוע מורשתו של מילר כה שונה ושנויה במחלוקת.

מילר בהיסטוריוגרפיה, בזיכרונות ובעיתונות

במלאת 25 שנים לתנועת הפועלים היהודית, ה-UHT, שראשיתה ב-1888, החליט הארגון להוציא לאור ספר שיסקור את התפתחות התנועה עד אז. החיבור רחב היריעה, מעל 900 עמוד, נחתם ב-1914 ועסק גם בתנועה היהודית ברוסיה ובאנגליה. כתב אותו הרץ בורגין בפיקוחם של שלושה חברי ועדת מערכת, שכללה את קאהאן.⁷ בורגין הציע בעיקר סקירות ודיווחים ופחות ניתוחים ופרשנויות. מטבע הדברים הוזכר מילר עשרות פעמים, רובם בנוגע לתרומתו המרכזית לגיבושה הראשוני של התנועה בניו יורק ומחוץ לה בשלהי שנות השמונים ובמהלך שנות התשעים. בתקופה זו למד מילר לדבר ולכתוב באידיש, והנהיג את חבריו לתנועה, קאהאן ביניהם, למאבק נוקב ומוצלח כנגד האנרכיסטים האנטי־פרלמנטריים מחד גיסא וכנגד המרקסיסטים הדוגמטיים מאידך גיסא.⁸

מאבקים אלה הביאו כאמור ב-1897 להקמת הפארווערטס, ובורגין מתאר את מקומו המרכזי של מילר במהלך זה. מילר כתב את מאמר המערכת הראשון של העיתון החדש, ערך אותו בחלק מהשנים שבהן "עשה קאהאן לביתו" ככתב של עיתון ניו יורקי שמרני ומכובד, *The Commercial Advertiser* (1898-1902),⁹ ובשלב מסוים אף הציל את הפארווערטס מהתמוטטות כלכלית כששכנע קבוצת פעילים יהודים־סוציאליסטים להירתם לעבוד בעיתון ולערוב לחובותיו. בורגין מדגיש את מרכזיותו של מילר בחזרתו של קאהאן ב-1903 לתפקיד עורך הפארווערטס.¹⁰

להמשך הדיון חשובים דבריו של בורגין על מסעו של מילר לפריס לקונגרס האינטרנציונל ב-1889. מילר העלה שם את "השאלה היהודית", לא לפני שמסר דיווח על האופי המיוחד של תנועת הפועלים היהודית, אשר התאפיינה בריכוז גדול של בעלי מלאכה ובורגנים זעירים. כאשר שב מפריס, דיווח מילר לעמיתיו כיצד תפסו רוב צירי האינטרנציונל את תנועת הפועלים היהודית, למרות סירובם להכיר בבעיה יהודית ייחודית. הפועל היהודי באמריקה, באנגליה וברוסיה נחשב חלק מתנועת פועלים יהודית כללית.¹¹ עובדה חשובה נוספת עולה מדברי בורגין על הפאלקס אדווקאט,

אין אפערעא יוצט ער און שלאפט אין זעהט וועטסא וועקסאריאס זאקען אין הלום.

אין רעדאקציען ניט ער טיט התלכות א דרוי פאכען אונפארמייאטען הורא! פאר די אמת'ע גרענד אפערעא קונסט.

איב קהאן, עורכו של הפארווערטס הותקף לא פעם באמצעות איורים

גיבוריו הם "מתנגדים מבית ומחוץ",²⁴ הציג קאהאן את השקפתו על הקמת הווארהייט ומהותו. ראשית, הוא הצביע על הבסיס הפיננסי של הווארהייט – כספו של מילר מעסקי עריכת הדין שלו ומעסקאות נדל"ן – אולי כמרמז על נטייתו ה"קפיטליסטית" של יריבו ואולי דווקא כדי להדגים את כישרונו. שנית, הוא הדגיש את "אחת ממטרותיו של העיתון: לחנוק את הפארווערטס. לשם כך

בסיס כלכלי ושאפשר להתחרות בפארווערטס".¹⁸ בורגין השווה את הקמת הווארהייט ל"ניסוי" שעשו מקימי הפארווערטס ב-1897: "בדיוק כפי שהפארווערטס ניצח את האבענדבלאט, כך אמור היה הווארהייט לנצח את הפארווערטס ובדיוק כפי שהפארווערטס טען כנגד האבענדבלאט בסיסמאות כמו 'עיתונות חופשית', כך טען מילר כנגד הפארווערטס בסיסמאות כמו 'אמת' או חופש המחשבה".¹⁹

את התרחקותו של מילר מה-SP תלה בורגין במאבקי הפארווערטס בפרט, ובארגוניה הבולטים של תנועת הפועלים היהודית, כמו "הבונד, הארבייטער-רינג, וה-UHT" בכלל.²⁰ השיא היה לקראת בחירות 1906 לקונגרס, עת "מילר תמך במועמדותו של ברונדס שרץ מטעם ה-SLP ויצא נגד [מוריס] הילקוויט" שרץ מטעם ה-SP. "היה זה הרגע שבו יצא הווארהייט מחוץ למחנה של תנועת הפועלים היהודית, כמו גם הרגע בו החל מילר לדבר לטובת ה'יהדות' המתוקה המכובדת. מאותו רגע כל מי שבעט באחד מארגוני תנועת הפועלים היהודית התקבל בברכה ובחום על ידי הווארהייט".²¹

יש להצביע על פרשנותו המקורית של בורגין למעברו של מילר "מקוסמופוליטיזם ללאומיות", כפי שמציעה טלי תדמור-שמעוני.²² "לאומיותו" כביכול של מילר הייתה נוסף לאופורטוניזם הרעיוני שלו, ששיאו – טרום המעבר ללאומיות, לפי בורגין – בעקירתו של מילר מקשריו רבי השנים עם תנועת הפועלים היהודית בכלל ועם ה-SP בפרט. אלא שבורגין עצמו ציין כי מילר לא התחייב לשמור אמונים ל-SP. זה מצטרף לבעיות נוספות בפרשנות של בורגין. בתחילת דבריו הוא מציע הסבר ייחודי: שונאה זו היה בסיס לקאהאן הביאה אותו להקים עיתון מתחרה. לשונאה זו היה בסיס כוחני: סירובו של קאהאן לאפשר למילר להמשיך ולהיות "בוס". זו הנקודה לשוב ולהזכיר שמילר בזכות עמדת "הבוס" שלו הוביל את הוצאת האור של הפארווערטס לקבל חזרה את קאהאן, על תנאי הלא-שגרתיים. מנקודת מבט זו הייצריות והכוחנות עולים בקנה אחד, שכן קל להבין את יצר הנקמה של מילר, אשר קאהאן חזר לפארווערטס בזכותו ומאותו רגע היצר את צעדיו. לאחר מכן מצביע בורגין על המניע הכספי דווקא, הקשור ל"התחזקות הגירה". לבסוף הוא מציג את דרכו האידיאולוגית של הווארהייט כמזויפת וכנשענת על "סיסמאות". ברי כי זיוף זה מסתדר היטב הן עם ההסבר הייצרי, הן עם זה הכוחני, והן עם זה הכספי.

הפרדוקס הוא שבמסגרת המאמץ המוצלח לחשוף את פרצופו האמיתי של מילר ולהשחירו, גזר בורגין דמיון בין הווארהייט לפארווערטס. גזירה זו איננה מסתדרת עם חיבור שמטרתו לחגוג את יובל ה-25 לתנועת הפועלים היהודית, שהקמת הפארווערטס היא אבן דרך בולטת במסלול הצלחתה. אין זאת כי אם העוינות למילר בזמן כתיבת הדברים – הספר מסכם כאמור 25 שנה, ולכן מתייחס לתקופה של עד שנת 1913²³ – הביאה את בורגין לערוך השוואות שגם אם אינן מחמיאות למילר ודאי אינן מחמיאות למנהיגיה של תנועת הפועלים היהודית כולה, כולל איב קאהאן.

ומה כתב עורכו האגדי של הפארווערטס על עזיבתו של מילר? בזיכרונותיו של קאהאן על תקופת הגיבוש של תנועת הפועלים היהודית אין מחלוקת על העובדות בינו לבין בורגין או בינו לבין מקורות אחרים. מילר היה דמות מרכזית, וקאהאן היה חבר טוב שלו. באשר לשאלה המעסיקה אותנו כאן: בפרק זמן לא ארוך, אשר

מה שעשה מילר לטובת מילר נעשה, סבר ענטין כי מילר מבחינות חשובות הקדים את זמנו. חייקין וענטין אמנם לא הגיבו זה על דברי זה, אך סמיכות הזמנים שבהם פורסמו דבריהם על מילר מאפשרת לדבר על פולמוס. ענטין פרסם מאמר ב-1939, ואילו חייקין כאילו החרה החזיק אחריו במאמר שראה אור ב-1940. ענטין כתב סדרת מאמרים ב-1943, ואילו חייקין הקדיש למילר עמודים רבים וארוכים של ביקורת חריפה בחיבור שעסק בתולדות עיתונות היידיש בצפון אמריקה ושראה אור ב-1944.³¹

"מילר", כתב ענטין ב-1939, "היה הילד הרע" [אנפן טריבל] של הרחוב היהודי. הוא היה כותב אשף של מאמרי מערכת [...], תועמלן בלתי נלאה ונלהב של התנועה הסוציאליסטית ותנועת הפועלים היהודית [...]. הוא נלחם למען הפועלים ונגד הפילנתרופים הצבועים". מטרת הווארהייט הייתה להיות "עיתון כללי ויהודי, סוציאליסטי ולאומי-ציוני גם יחד". דברים אלה נכתבו לאחר ש"במקרה" נודע לו על מותה של הלן, אשתו של מילר ואם בנו היחיד סאשה, שהתאבד ב-1924. הלן מילר הייתה פסיכיאטרית ושירתה את הציבור בשירותי בריאות הציבור של ניו יורק, ומדי פעם כתבה מאמרים לווארהייט. "עם מותה", כתב ענטין, "אבדו עקבותיו האחרונים". מאמר קצר זה הביא סיכום תמציתי של תולדות חייו של מילר, בהוסיפו פרטים כמו שנת פטירתה של אמו (1911). ענטין הביע זעזוע על כך שהוא לא ידע על מצבה הבריאותי הרעוע של הלן, בת למשפחת חזנים, שאותה הכיר מילר עוד בסוף המאה התשע-עשרה. על פי עדות של ידיד אחר סיפר ענטין כי "הגברת מילר חשה בודדה, גלמודה, פגועה וכאובה ולכן סרבה ליידע את הציבור על מצבה". ב"ארכיון" היחיד שהתקיים במאי 1928 לזכרו של מילר, שנה לאחר פטירתו, "לא נכחו אלא חצי תריסר אנשים. ברונדס, אשתו, אחיו, אני ועוד כמה אנשים".³²

ב-1940 לעומת זאת, במאמר ארוך בשני פרקים – באחד תיאר את "דרכו להצלחה" ובשני את "סוף אמיתותיו"³³ – תיאר חייקין בקרשנדו שתחילתו ביקורת עניינית וסופה ארסית, את תולדותיו של עורך הווארהייט מאז הגיעו לאמריקה ועד לקץ המר של הקריירה שלו. מכיוון שדבריו של חייקין מאורגנים על פי העיקרון המוכר של "עלייתו ונפילתו", מתאפיין הפרק הראשון, אשר תיאר את "העשור האידיאליסטי" של מילר, בדברי שבח והלל ליכולותיו ולפועלו, גם אם נזרעים כבר בשלב זה "זרעי הפורענות": אופיו האנוכי, צעקנותו הדמגוגית והאופורטוניזם הפוליטי שלו. אלא שלאחר העשור האידיאליסטי "החלו גם המהפכנים לחשוב על דברים פרוזאיים כמו פרנסה". מילר, כמו אחרים, נמשך אל המקצועות החופשיים ולמד משפטים, אלא ש"לא זכה באגומם של האיגודים" ולכן שב לעיתונות. "הצלחתו להקהיל סביבו אנשים בפארווערטס", המשיך חייקין, גרמה לקאהאן "לעזוב את העיתון לתקופה של חמש שנים", שכן "מילר הנהיג את הפארווערטס ואיש מלבדו לא השפיע בעיתון".

חייקין הדגיש את קנאתו של מילר באחרים כמו "בהילקוויט, שהתחילו כמוהו כמהגרים, היו לעורכי דין ו'עשו כסף'". אלא שכשם שנכשל בעסקי עריכת הדין, נכשל מסחרית עם הפארווערטס, ולכן הנהלת העיתון פנתה לקאהאן. "מצויד במה שלמד מהעיתונות האמריקנית ועל רקע גל ההגירה המתחדש, הוביל קאהאן את הפארווערטס להצלחה מסחרית". בשלב זה, כך חייקין, "הריח מילר

הותקפתי אני והותקף הפארווערטס בטענות מרעישות".²⁵ שלישית, הוא סיפר בטון מתון על כמה פרשיות שבהן נפער למיטב הבנתו הפער בין מילר לבין תנועת הפועלים היהודית. בפרשיות אלה חצה מילר את גבולות הטעם הטוב ונקט שקרים, עלילות והוצאת דברים מהקשרם בשיטתיות. לבסוף הוא הדגיש את הקשרים הפוליטיים בין הווארהייט לבין המפלגה הדמוקרטית.²⁶

כאמור, דבריו של קאהאן נכתבו בטון מפויס, אולי בגלל זמן פרסומם – 1928. ייתכן שהדברים נכתבו קודם לכן, עוד בימים שמילר היה בין החיים, אך אין לכך חשיבות נכונה. דומה שפייסנותו של קאהאן נובעת מרוחב לב של מנצחים, ואולי גם מהעובדה שרבות מהעמדות שנקט מילר ושבשלן הותקף עשור או שניים קודם לכן היו נחלת הציבור בשלהי שנות העשרים. אדרבה, המרורים שהיו מנת חלקו של מילר כאשר דיבר לפני 1917 בשבח הציונות, היו לעת הזאת מנת חלקו של קאהאן.²⁷ "מילר", סיכם קאהאן, היה איש אשר "אי אפשר היה להתעלם ממנו", אף על פי שדרכיו "היו של מאבק, חתירה והשמצות [...]. כאובי לא היו לו גבולות", אך "כחבר היה איש מלא חיים ומעניין [...]. במשך 15 שנה היתה בינינו חברות אמיתית. גם בחיים הפרטיים גם בתנועה הסוציאליסטית. השנים חלפו. מילר עזב את הווארהייט. בשנים האחרונות, הסמוכות למותו, כמעט והיו לנו יחסים חבריים, הגם שבקושי נפגשנו".²⁸

האם ליווה קאהאן את מילר בדרכו האחרונה? המידע שבידי לא נותן על כך תשובה. הצוקונפט, הירחון העיוני המכובד של תנועת הפועלים היהודית, שמילר היה ממייסדיו ב-1892 ועורכו כמה שנים, ביכה את לכתו בכמה שורות. מילר תואר בהן כאחד

המנהיגים הסוערים של הרחוב היהודי [...] עם מותו הסתלק מהעולם הנואם הגדול, העסקן האנרגטי ביותר והעיתונאי התוסס ביותר. בעשרים השנים האחרונות הוא לא היה אתנו, אבל אנו רואים לנגד עינינו את מילר של לפני שלושים שנה, מילר הבלתי נלאה, הנלהב, המלא בהקרבה עצמית. אנו רואים אותו בימים שבהם פעל כעורך דין וכעורך הפארווערטס גם יחד תמורת עשרים דולר לשבוע, שלא תמיד זכה לקבלם. כשהעיתון עמד על הרגלים הוא עסק בעריכת דין, וכשהעיתון איבד את כוחו הוא ערך מאמרים. כך היה בשבע שנות הרעב של הפארווערטס. הצער על הליכתו הלא מובנת גדול, עמוק.²⁹

אכן, אחרי מות קדושים אמור. אבל הצוקונפט מספק לנו אישור נוסף לתפקידו המרכזי של מילר בהקמת הפארווערטס ובקיומו ב"שבע השנים הרעות", הכינוי הרווח אצל אנשי הפארווערטס לשנים 1897-1903. בורגין, קאהאן והצוקונפט התייחסו למילר בשיא פעילותו וסמוך למותו. מכאן ואילך נפתח למעשה מעין מאבק על מורשתו של האיש, ובראיה לאחר, על סמך סקירת הדברים שנכתבו על מילר בעשורים הבאים, אפשר להצביע על שתי דרכים מרכזיות שהתמודדו ביניהן. האחת הייתה דרכו של יוסף חייקין, "ההיסטוריון של עיתונות היידיש", כהגדרתו של אירווינג האו.³⁰ השנייה הייתה של יואל ענטין, מי שפעל במחיצתו של מילר בווארהייט ואיש פועלי ציון בארצות הברית.

בעוד חייקין עשה כל אשר ביכולתו על מנת להותיר את מורשת מילר חבולה ומרושתת, עשה ענטין מאמץ להקנות לה כבוד. עם זאת שניהם הסכימו שמילר היה עיתונאי חשוב. שניהם הסכימו על אופיו ה"אנרגטי", על סגנונו ה"בומבסטי", על מחויבותו לדרכו, על הכריזמה שלו, על יכולת הביטוי שלו. אלא שבעוד חייקין סבר שכל

שהעיתונות היהודית עומדת להיות עניין שרווח בצידו. טיפש הוא לא היה. שלטון היחיד של קאהאן לא הותיר למילר הרבה ברירות [...] והוא פרש". את פרק ה"עלייה" חתם חייקין בתיאור "הזדמנות" שנקרתה למילר בקיץ 1905, כאשר בית הדפוס של העיתון **העראלד** נשרף, ומילר "בצוותא עם כמה סוחרים יהודים קנה אותו ואת העיתון **פאלקס אדווקאט**". הבסיס העסקי לעיתונו החדש היו "המודעות והפרסומות של העיתונים הקודמים".

"לא היו הבדלים גדולים בין שני העיתונים", המשיך חייקין. "מערכת הווארהייט לא היתה פחות כשרה מבחינה סוציאליסטית מאשר זו של הפארווערטס", שכן "רוב חברי מערכת הווארהייט באו ממנו". נוסף על כך, כמו הפארווערטס "גם הווארהייט הגדיר עצמו כעיתון סוציאליסטי בלתי תלוי". שני העיתונים נהנו אחרי 1905 מבסיס עסקי איתן שהלך וגדל ככל שגברה ההגירה. אלא ש"בדומה לעיתונות הפקרא' שכנגדה יצא, ניהל גם מילר מדורים חצי פורנוגרפיים, מדורים צהובים והפיץ ידיעות שלא היו ולא נבראו". מטרת הפעולה הזו הייתה "להילחם נגד אישים ומוסדות שלא רקדו לפי חלילו". לשם כך נכנס הווארהייט "לרשימת המשכורות של טמאני הול, הארגון הפוליטי הגרוע ביותר באמריקה. מילר הגדיל לעשות כאשר הסביר במלוא המרץ שבכך הוא פועל למען עם ישראל ולמען מעמד הפועלים!". "מסוף 1905 ועד קיץ 1914", סיכם חייקין, "הלך מילר מחיל לחיל עם בורותו האבסולוטית ועיתונו הצהוב. סייעו לו פוליטיקאים יהודים צעירים שפעלו למען הבוסים של טמאני [...] בבית הלבן ישב נשיא מהמפלגה הדמוקרטית 'שלו'. לווארהייט הייתה תפוצה יומית של 110 אלף עותקים. בפרק הבא נראה כיצד הגיע הדבר לכדי 'בראך'"³⁴.

ה"ברוך" בא בדמותם של מאמרי המערכת שכתב מילר בתחילת המלחמה ובהם הציע לציבור לתמוך בבעלות הברית. מאמרים אלה הביאו עליו את זעם ההמון. תפוצה העיתון ירדה ובעלי המניות של העיתון החליטו להעבירו מתפקידו. ה"ברוך" נבע, לדעת חייקין, מ"הפילוסופיה העיתונאית" של מילר, שאותה הסביר לו פעם "בגילוי לב ברברני". "בכל יום", מצטט חייקין מפיו של מילר, "עולים וצצים נושאים רבים העשויים לשמש כחומר למאמר מערכת. אך כשאני יושב לכתוב, אני שואל את עצמי, מה יצא לי, מה יצא לעיתון שלי אם אכתוב על נושא זה ולא על אחר? וכשאני בוחר נושא, זה בכלל לא חשוב מה הנושא, אני חושב רק על התועלת שלי ומעדיף אותה על פני כל שיקול אחר!"³⁵

"עם פרוץ המלחמה", מסביר חייקין את הקשר, "עמדה כל העיתונות היהודית לצד מעצמות הציר". היו לכך שלוש סיבות: "השנאה לצאר והרצון לראות במפלתו; הקרבה התרבותית לשפה ולתרבות הגרמנית שתרמה רבות להשכלה היהודית; והנאמנות של יוצאי גליציה לאוסטריה ולקיסר". אלא ש"מילר פשוט רצה להיות שונה מכולם [...] הוא הריח את הנטייה של העיתונות הכללית אשר עמדה תחת השפעת חוגי הפיננסים האנגלים-צרפתים לכיוון 'הברית' [...] והתרה-החזיק אחריה. את תמיכתו בבעלות הברית 'תירץ מילר באופן מצוי', והצליח למצוא '150 דרכים לטהר את שרץ'. כך למשל הוא דיבר על 'הקרבה התרבותית בין האנגלים לצרפתים', על 'הכרת התודה של האמריקנים לאומה הצרפתית הגדולה על שסייעה [להם] בזמנו להשיג את החירות', וגם על 'השנאה ליונקריות

הגרמנית ולאריסטוקרטיה האוסטרית המנוגדות לדמוקרטיה שלנו". למעשה שימשו "תירוצים מצוינים" אלה את מילר לעוד "הזדמנות עסקית לתמיכה של גורמים בשגרירות הצרפתית בעיתונו". אך בסופו של דבר הוא נפל קורבן לרדיפת הבעצ שלו. "לרוע מזלו", ממשיך חייקין, "זמן קצר קודם לכן מכר מילר חלק ממניותיו בווארהייט, ועמדתו בעיתון נחלשה". כך יכלו בעלי המניות האחרים להחליט על הדחתו. אמנם מילר קיווה כי החלפתו על ידי יצחק גוניקמן, "אחד מאנשיו", תאפשר לו לשוב לכשזעמם של "הגליציאנים ישכך, אך לא כך היה". מילר לא אמר נואש ולא ויתר על דרכו להסתייע בכוחות הסיטרא-אחרא. הפעם היה זה "משרד התעמולה של ארצות הברית אשר סייע לעיתונו החדש, מילר-ס'ווכאנבלאט, בשל עמדתו האנטי-פציפיסטית". כאשר נפטר, "אף אחד מהאנשים שעבדו אתו לא מצא מילה טובה לומר עליו"³⁶.

"אף אחד", להוציא את ענטין לפחות. ב-1943 כתב עמיתו לשעבר סדרה של שלושה מאמרים שתיארו את דרכו הציבורית של מילר. השלישי עסק רובו ככולו ב"עשור האידיאליסטי" במונחי של חייקין, הזמן שבו הלך יד ביד עם קאהאן ועם הסוציאליסטים היהודים האחרים בני חוגם.³⁷ המאמר הראשון עסק באופי, ביכולותיו ובכישורנותיו המרובים.³⁸ ענטין דיבר על מילר כעל "איש גדול [...] גאון, עילוי",³⁹ גם אם שנוי במחלוקת. ענטין מציין את כינויי הגנאי שהודבקו לו: "מילר גנב", "האיש בעל הלחיים האדומות" ו"מילר הנבל". אלה העידו לדעתו על כך שהיו לו מתנגדים. גם במאמר השני לא חסך ענטין שבחים.⁴⁰ מילר היה "אדם שהלך באומץ נגד הזרם", ולא "רק" ב-1914 או במהלך ניסיונותיו הכושלים בעשור האחרון לחייו. "החלטתו של מילר לערוך את הפארווערטס ב-1897 לא היתה קרבן קטן כלל", כתב ענטין בהערכה, שכן לעת ההיא, ובניגוד גמור לדברי חייקין, היה מילר "עורך דין פעיל והחל להצליח". בעבודתו האניסופית כעורך הפארווערטס, לעומת זאת, נותר לא פעם "ללא דמי נסיעה הביתה".

מילר, "שידע כבר עוני בחייו, לא נרתע [...] הוא ערך את הפארווערטס בהומור ובחריפות. המלים דיברו לאנשים ועיניהם נפתחו". מבחינתו, "העיקר היה מאמרי המערכת הסטיריים, החריפים, והמעניינים" שכתב. כתיבתו התאפיינה "בפאתוס, בלב רחום וברומנטיקה". בניגוד לחייקין המצייר את מילר כדיקטטור, מתאר אותו ענטין כראשון בין שווים, שידע לשתף פעולה עם אישים אחרים ואף לסייע להם. בניגוד לחייקין, ששם דגש על שיקולים כספיים בפרישת מילר מהפארווערטס, מציע ענטין הסבר אידאולוגי. הקרע הסופי בין מילר לקאהאן נבע מאי שביעות רצון מהדרך המאופקת שבה הגן קאהאן על המחזאי יעקב גורדין, אשר הותקף על ידי העיתונות האורתודוקסית בשל מחזהו "חופשי" שכתב. גם קאהאן ייחס לפרשיית גורדין משקל רב, שעליו עמד רונלד סנדרס בחיבורו על ה"פורטרטים" של העיר התחתית, אשר התבסס במידה רבה על זיכרונותיו של קאהאן.⁴¹ על הדרך בה תפס גורדין עצמו את העניין אפשר ללמוד מקטע ממאמר שכתב כנגד קאהאן:

כל מה שאני בונה הוא הורס. כל מה שאני מוביל קדימה, קאהאן מוביל אחורה.⁴² אני טוען שעל אדם להגן על עקרונותיו, הוא מלמד אותם להיות פוליטיקאים. אני אומר שמהפכה לא יכולה להיות דו פרצופית, הוא אומר שיש לחשוב על התפוצה. אני אומר שאדם הגון לא צריך להתרפס בפני אף אחד, הוא אומר שיש לרכוש חברים. אני אומר שיש

להרים את ההמון למעלה, הוא אומר שיש להתכופף לרמתו ולהתאים עצמך ליצריו הבסיסיים ביותר.⁴³

ענטין מסכים עם חייקין כי הווארהייט "דמה מאד לפארווערטס בסגנון ובתכנים", ושגם הוא התאפיין ב"סוציאליזם עממי". לממד העסקי שבהקמת הווארהייט מוסיף ענטין פרט מעניין: עסקי הנדל"ן של הלן מילר הם שנתנו לבעלה את האמצעים הפיננסיים לביצוע הרכישה, אך את "תפוצתו העצומה" תלה ענטין ב"סוציאליזם-ציוניזם! מילר תפס את רוח הזמן [...] כבר ב-1906 תפס את מה שהפארווערטס ועיתוני יידיש אחרים יתפסו רק ב-1925". עם זאת, וגם בנקודה זו חולק ענטין על חייקין, מילר נתן "יד חופשית" לכותבים, והווארהייט אכן שימש במה לטריטוריאליסטים מחד גיסא ולסוציאליסטים-המהפכנים "ס"ר] מאידך גיסא. במילים אחרות, מה שעבור חייקין היה ביטוי לאופורטוניזם חסר עמוד שדרה, היה עבור ענטין ביטוי לפלורליזם. המרחק הגדול ביותר בין פרשנותם של השניים הוא בשאלת קשריו של מילר עם גורמים חוץ-סוציאליסטיים. בדומה לחייקין גם לענטין לא היו ספקות בעניין זה, אך מכיוון מנוגד לחלוטין: "כל זמן שמילר היה בעל הבית", הוא כותב, "הווארהייט, היה מבצר עקרוני שאותו אי אפשר לקנות".⁴⁴ מילר סירב לקבל תכתיבים עקרוניים "מרבנים ומשליחי 'טמאני'".

ומה באשר לעמדתו כלפי הצדדים הלוחמים? לדעת ענטין, "מילר היה היחיד שהיה בעד 'הברית' ולכן גם בעד רוסיה ונגד גרמניה. הרוב שנא את הרוסים ולא הביט באפשרויות הפוליטיות האחרות שהיו טמונות במצב ההיסטורי החדש שזימנה מלחמת העולם. הרוב נמנע מלבחון את האפשרות שניצחון 'הברית' פירושו יותר חופש לכל העמים וגם ליהודים. מילר מרחיק הראות לא נתן לעצמו להיות מוכה בסנוורים. הוא שחה נגד הזרם אך הזרם הטביע אותו".

"מילר גורש מעיתונו והוא נותר ללא חברים", מסכם ענטין. "הפעם האחרונה שבה הופיע מילר בציבור הייתה בוועידת 'הקהילה' שבה הוכרעו מרשל ומאגנס על ידי תומכי תנועת הקונגרס". מילר היה אחד מהם, ואת זכות הדיבור הוא קיבל בתוקף היותו עורך הפיהרר, שהחל לצאת לאור בפסח 1915. כלומר מילר המשיך במחויבותו רבת השנים לעיקרון של "כלל ישראל" ולמה שנגזר ממנו במישור הפוליטי: התארגנות כללי-יהודית על בסיס דמוקרטי ולא פלוטוקרטי. ענטין נזכר כי "רק שני אנשים ניגשו לברכו". היו אלה "לסין ושרהזון".⁴⁵ אך גם ד"ר שמריהו לזין סייע לו בפיהרר שלו, אם "במילה טובה" ואם "במאמר". עיתון זה בשום אופן "לא נסמך על טמאני", מכיוון שלעת הזאת ה"בוסים" של המפלגה הדמוקרטית "כבר לא ראו במילר איש בעל השפעה". ומדוע ירדה השפעתו של מילר? אותו זמן כבר פעל דער טאג, הכלל ישראלי ברוחו. עיתון זה פנה לשכבת האינטליגנציה ומשך את קהל היעד של הפיהרר, שהיה עיתון "סימפטי וחביב", לא יותר. ענטין מלווה את מילר בדרכו האחרונה, והטקס הזה נחרט בו כאחד "הזיכרונות העצובים ביותר" שלו. "ראיתי מה זו כפיות טובה", הוא כותב. היה זה "יום גשום", ובאולם שבו התכנסו המלווים הגיעו בעיקר "הולכי בטל, קבצנים וסתם אנשים". אף קרוב משפחה לא הגיע, להוציא רוברט בנדס, אחיו למחצה. נישאו "רק שני הספדים". "האם הותר מילר אחריו צוואה?" שואל ענטין, "כתב יד? ארכיון? אין לדעת". שבע לאחר מכן קיבל ענטין מהלן מילר את מכונת הרמינגטון ששימשה את בעלה.⁴⁶

ב-1944 כאילו ענה חייקין לדברי השבח של ענטין. בחיבור רחב היקף (מעל ל-400 עמוד), מנסה חייקין לסכם "75 שנות עיתונות יידיש" בצפון אמריקה.⁴⁷ הפארווערטס, קאהאן, מילר והווארהייט תופסים את הנתח הגדול ביותר בהיסטוריה הזו.⁴⁸ גם אם הוא נוקט מדי פעם עמדה ניטרלית, בסך הכול ממשיך חייקין את הקו הביקורתי החריף על מילר. חריפות זו עולה מדי פעם בסתירות. הבולטת והחשובה ביותר היא מניעי עזיבת הפארווערטס וייסוד הווארהייט. בצעד זה מקופלת מורשת מילר כולה: האם מדובר במניעים חומריים-אופורטוניסטיים תחילה ורק אחר כך – אם בכלל – במניעים עקרוניים, או שמא להפך? כזכור, בדין וחשבון שנתן בשאלה זו במאמרו שפורסם בהמשכים ב-1940, הדגיש חייקין את ההיבט הכלכלי של העיתונות ואת ה"הזדמנות" שנקרתה לו להצליח במקום שבו הצליח קאהאן. ענטין, לעומת זאת, הדגיש את פרשיית גורדין כסיבה העיקרית. והנה ב-1944 כותב חייקין למרבה הפלא כי "פרשיית המחזאי גורדין" הייתה הסיבה המרכזית לעזיבת מילר את הפארווערטס ולייסוד הווארהייט, אם כי נטייתו לפרושה ולעצמאות התגלתה עוד עם הקמת הפארווערטס.⁴⁹

חייקין מנסה להמעיט בתרומתו של מילר להצלחת הווארהייט ותולה אותה בסיבות אובייקטיביות: התגברות ההגירה ומשקלם הגדול יחסית של גורמים אידאליסטיים בתוכה, אשר תרמו לתסיסה חברתית ופוליטית שממנה הנהגה גם הווארהייט. אמנם חייקין שב ומציין את יכולותיו של מילר בשדה הציבורי – סגנונו ה"בומבסטי" והיותו "אשף המילים" – אך הוא מציין גם כי מילר הגיע לעיתונות בעיקר מפני שכווון דין הוא לא הצליח בשל "עקשים מסחריים לקויים", מיעוט ב"טובות מטמאני" והבנה לא "עמוקה מספיק" במשפט. חיזוק לפרשנות זו המציגה את מילר ככלי ריק מוצא חייקין בעצם תלותו בשותפיו לחברה שבבעלותה היה הווארהייט: בזכותם נוסד העיתון ואף התפתח.⁵⁰ ואילו קאהאן הוכיח שבכל הקשור לעיתונות אין לו מתחרים.⁵¹ דמותו של מילר מוצגת באור שלילי למדי. עם זאת אי אפשר שלא לתהות על הסתירות בפרשנותו של חייקין: לטענתו המהגרים האידאליסטים שבאו אחרי 1905 הם שהשפיעו על האווירה שתמכה בהתפתחות עיתונות האידש. אם כך, כיצד השתלבה אווירה זו באופורטוניזם רודף הבצע של ה"שלימזל" מילר?

תהייה זו מתחזקת מדבריו של חייקין על "זגזוג" של מילר "בין הרסט לטמאני". הם רק קנו ממנו שירותי תעמולה במערכות הבחירות למיניהן. אך ה"זגזוג" האידאולוגי או הפסבדו-אידאולוגי הזה חרג מענייני קלפי לתחומים עמוקים ומהותיים בהרבה. "מילר, שהיה תמיד 'דובר האידש' ותומך ההתבוללות הנלהב ביותר", כתב חייקין, יצר בריתות גם "עם פועלי ציון, עם הטריטוריאליסטים ואפילו עם הציונות הבורגנית", ובלבד שאלה יסייעו "במאבקו נגד הפארווערטס".⁵² וכך, מי שהיה "אינטרנציונליסט קיצוני" הפך להיות "לאומן שוביניסטי".⁵³ כאמור, זה לב לבה של פרשנותה של תדמור-שמעוני, גם אם מתוך הערכה מנוגדת.

חייקין שב ומתאר פרשיות מהשנים שקדמו למלחמת העולם, שבהן התגלה אופיו הקלוקל של עורך הווארהייט אשר לא הפסיק לתקוף את קאהאן בכל הכלים ובכל המדורים, ואילץ את קאהאן לתקוף חזרה. אופיו המאוס של המאבק הביא לכך שגם מבקריו של עורך הפארווערטס משמאל התייצבו לימינו כנגד מילר. אך משענתו

הזדהות אידאולוגית זו, שהייתה כה איתנה עד שכניה בעיצומו של מאורעות 1929 את הציונים בארץ ישראל "פאשיסטים"⁶² השפיעה על חיבורו המפורט המקיף מאות רבות של עמודים והעוסק בצדדים "התעשייתיים, הפוליטיים והתרבותיים" של "העבודה" היהודית בארצות הברית.⁶³

במסגרת דיונו הוא עוסק מטבע הדברים גם בדמותו של מילר. באשר לסיבות שהביאו אותו להקמת הווארהייט מציע אפשטיין לראות בפרשיית גורדין עניין "משני". הבעיה לדעתו הייתה שהפארווערטס "לא יכול היה להכיל שני אישים חזקים" בכפיפה אחת. כאשר לווארהייט, "בתחילה נראה היה שיתלכדו סביבו סוציאליסטים [...] אך מהר מאד הסתבר שהווארהייט הלך למקום עוד יותר נמוך מהפארווערטס". גרוע מכך, מילר "תמך במועמדי טמאני [...] והחיבור אל המוסד הזה שהיה מתועב בעיני כל, התגלה כהרסני". את התקרבותו של מילר "ללאומיות ולציונות" הסביר אפשטיין כחלק מחיפושו "הנואש והלהטוטי אחר עמדות חדשות". סופו של הווארהייט הגיע "עם הופעת הדער טאג הליברלי".⁶⁴

בפרשנות זו יש לפחות תמיהה אחד: האם נעלמה מעיני מילר העובדה כביכול לפיה "כל הציבור" ראה בטמאני מוסד מגונה? זאת ועוד: אם לחיבור לטמאני נועד תפקיד פיננסי, לשם מה לעיתון אשר תוצרתו היא כ-100,000 עותקים ליום ונהנה לפיכך מעוצמה כלכלית, לשים את דמותו הציבורית על זנבו של החמור הדמוקרטי? למרות עוינותו הבלוטת, מביא אפשטיין סיפור המאיר אף לדבריו את הצדדים ה"הגונים" של מילר. ב-1908 סבל "משורר הפועלים" מוריס רוזנפלד ממחלה. כחלק מהיראתמות חבריו לעזרתו התבקש מילר, שיחסי עמ רזונפלד בעבר לא היו טובים, לסייע באמצעות מודעה בווארהייט. מילר נענה לבקשה מיד, אך סירב לחתום על המודעה בשמו: "אמנם 'מה שהיה כבר היה' הוא אמר, ושהוא – מילר – כבר זומן שכח מה רוזנפלד כתב עליו, אך הוא – מילר – איננו יכול לשכוח מה כתב הוא על רוזנפלד".⁶⁵

מעניין לעמת את דבריו של אפשטיין ב-1950 עם דברים שכתב 15 שנה מאוחר יותר בחיבור שהתאפיין בממד "מורשת" מובהק, שעליו לימדה כותרת המשנה הארוכה: "דיוקנאות של 11 אישים אשר הנהיגו את גורלה של חברת המהגרים ועוררו מודעות חברתית בקרב העם האמריקני".⁶⁶ בעוד ב-1950 ייחס אפשטיין לפרשיית גורדין חשיבות "משנית", ב-1965 הוא ציין אותה כגורם המרכזי לעזיבת מילר את הפארווערטס.⁶⁷ הוא תיאר את קאהאן כ"נוטה לדרמה, לסנסציה, לצדקנות עצמית, לגאווה ולעקשנות",⁶⁸ רשימת תכונות רשע שיוחסו בדרך כלל למילר. כמו כן מוזכרת הצלת הפארווערטס על ידי מילר, ומרכזיותו בהחזרת קאהאן למערכת.⁶⁹

באשר לפרשיית גורדין – זו חצתה מחנות וגרמה לוויכוח "שנשמע ברחוב בסדנא ובבית" – אפשטיין הצביע על "סירובו של קאהאן לפרסם מאמר של מילר לטובת גורדין" כגב ששבר את גבו. מילר ביקש הכרעה בעניין בחברת ההוצאה לאור של הפארווערטס, אך קאהאן "דאג לקבל עוד באותו יום חבורת צעירים להנהלת החברה" והם שהכריעו "על חודו של קול" לטובתו. בתגובה הצהיר מילר כי "אם הפארווערטס יכול לדחות את זכות הביטוי של אחד ממייסדיו אזי העיתון הזה איבד את חשיבותו". מילר "נרתם במרצו הרגיל לעיתונו החדש", כתב אפשטיין, ומוסיף כי "מאותו רגע היה מילר אכול

העיקרית של קאהאן הייתה תנועת הפועלים. גם כאן לא בחל מילר באמצעים ועשה כל שביכולתו לפצלה ולהעמיד את האיגודים הקטנים כנגד הגדולים והנהגתם.⁶⁴ בהקשר זה ציין חייקין לטובה דווקא את הצלחת הווארהייט בחשיפת הקשרים בין מאפיונרים יהודיים בעלי שמות אקזוטיים כמו "ליטל-אוגי", "דאפי-בני" או "קיד-טוויסט", לבין ההנהגות של כמה איגודים. חשיפה זו הכריחה את הפארווערטס להסתייג מחלקים בתנועת הפועלים. עם זאת חייקין לא הותיר מקום לספק: גם את גילויו החשובים השיג מילר באמצעות קשריו האפלים עם המשטרה.⁶⁵

על רקע תמונה לא מחמיאה זו מפתיעה הערכתו של חייקין כי המאבק בין מילר לקאהאן התנהל על לבו של אותו ציבור.⁶⁶ ודוק: לבו, ולא כיסו או כוחו או הערצתו של הציבור. אישוש משכנע לדבריו ראה חייקין בכך שקאהאן ראה במילר איום על מעמדו כדובר וכמחנך ציבור המהגרים היהודי.⁶⁷ אלא שבבסיס כוחם של השניים עמד הבדל שבמוקדם או במאוחר אמור היה להוכיח מי הוא הסוציאליסט היהודי האמיתי. לא רק אופיו ומניעיו של מילר עמדו לו לרועץ, אלא עצם העובדה שהווארהייט היה "עסק פרטי" שהיה פטור מקשר "אמיתי" עם הציבור. הצלחתו נמדדה בפופולריות שלו "בקרב הקוראים" ולא בתמיכתם הפוליטית של מנהיגי הפועלים.⁶⁸ הצלחה זו הייתה משענת קנה אינטרסנטי רצוף, ומסבירה הן את הצלחתו של מילר עד שלב מסוים וכמובן את נפילתו ה"פטאלית" ואת ה"וטרלו" שלו.⁶⁹ בניגוד להערכת ענטיין על מאמרי המלחמה, לדעת חייקין כל שעשה מילר בסתיו 1914 היה "הימור כלכלי" ותו לא. היה זה הימור בטוח למדי, בהתחשב בכך שלמעצמות הברית היו "אינטרסים בוול-סטריט" ושהברסה "תמכה בעיתונים" שנשא את דברה.⁶⁹

דבריהם המנוגדים ברוחם של ענטיין וחייקין מסמנים את קצות הדיון במורשתו של מילר. אמנם השניים היו הבולטים ביוצריה, אך היו גם אחרים. מדי פעם נדרשו עיתונאים לתקופה הסוערת של ההגירה הגדולה, והביאו את סיפוריהם של העורכים הגדולים. כך הביא גרשום בדר את סיפורו של מילר על ילדותו בוויילנה, על הגלות בשווייץ, על הימים הראשונים בתנועת הפועלים בניו יורק, ועל המאבקים נגד האנרכיסטים, נגד הפארווערטיסטים ובסופו של דבר נגד תומכי "הציר".⁷⁰ בדר, יליד 1868, היה בן דורו של מילר, אך לא היה איש התנועה הסוציאליסטית ולא רצות הברית הגיע רק ב-1912. ייתכן שעובדה זו אפשרה לו לשמור על ריחוק. את הצלחתו של מילר בעשור הראשון לווארהייט הסביר בדר כחלק מ"פריחת העיתונים שנבעה קודם כל מזרם ההגירה העצום", עובדה שאין עליה עוררין. עם זאת הוא הדגיש את חשיבות צימאונם של המהגרים החדשים ל"אוריינטציה שתדבר הן לנטייתם הלאומית והן להתרחקותם מכל דבר שמרני". במילים אחרות, בדר הציע לראות בווארהייט ספק של תוכן. לא בכדי הוא ציין כי עיתונו של מילר היה "עסק פרטי" אך נקט דרך של "סוציאליזם אמיתי". גם את עצמאותו של מילר הסביר כנובעת מעמדה פוליטית "ציונית-סוציאליסטית", שדיברה אל רבים.

כמעט ארבעים שנה לאחר הניסיון הראשון של בורגין לכתוב דין וחשבון על תולדות תנועת הפועלים היהודית ערך מלך אפשטיין ניסיון נוסף. אפשטיין, יליד 1889, הגיע לארצות הברית בגיל 24 והצטרף לחוגי השמאל האנרכיסטי ומאוחר יותר לתנועה הקומוניסטית.

לידיו של הפארווערטס, שכן "ארגוני הפועלים וסניפי המפלגה וגם רוב המהגרים מהמוצא הבונדיסטי שמרו לו אמונים". כאשר לסופו המר, כאן חוזר ביילין על דברי קודמיו ומתאר את תמיכתו בבעלות הברית כ"טעות", אך באופן מפתיע אינו מזכיר את סילוקו של מילר מהווארהייט. "לאחר הצטרפות ארצות הברית למלחמה תפס קאהאן את מקומו של מילר", מסכם ביילין. את קשרי מילר עם וואכענבלאט, שבועונו של מילר לבין מנגנון טמאני של הדמוקרטים, הגדיר כ"נשיקת מוות". מאז הלך מילר מדחי אל דחי. ב-1924 קרתה לו טרגדיה נוראה. בנו אלכסנדר, מחזאי ושחקן תיאטרון, ש"לגביו היו למילר המון צפיות", התאבד. במכתב שהותיר אחריו כתב כי "העולם מבחינתי מיותר ואני מיותר לעולם".⁷⁶ מילר נפטר כמו "ספינה בליה שחור" ב-23 במאי 1927. "כל מה שנותר מאלפי מאמריו", סיכם ביילין, היה "ספר מאמריו על ארץ ישראל".⁷⁷ אין זה מדויק, כי מילר הותיר אחריו שלושה מחזות ביידיש.⁷⁸

ב-1961 ראה אור מחקרו של משה רישין על "העיר המובטחת" ניו יורק,⁷⁹ חיבור מפתח לדיון בהגירה הגדולה ובמורשתה. רישין מסמן את תחילת ההגירה הגדולה ב-1870, ללמדנו כי סיבותיה הן כלכליות-חברתיות בעיקרן. בשל ריבוי הנושאים שבהם הוא עוסק מצד אחד וההיקף הצנוע יחסית של הספר, סאגת קאהאן-מילר ועיתונותה מוזכרת בתמציתיות. עם זאת הוא רואה לנכון לציין כי השניים "החליפו ביניהם מילים טובות" אפילו בשנת 1910, ותלה זאת ב"מצבה הטוב של העיתונות".⁸⁰ חשובה מכך היא הדרך העניינית שבה הוא מתאר את הקשרים הפוליטיים בין הווארהייט למפלגה הדמוקרטית.⁸¹ זהו מבט שונה על היחסים הלא תמיד ברורים בין אידאולוגיה, רטוריקה, כוונות פוליטיות ומעשים. בשנות השבעים המשיך אירווינג האו בקו זה, כאשר הגדיר את המנגנון המושמץ של המפלגה הדמוקרטית כ"מבוא מיניאטורי למדינת רווחה".⁸² במציאות הלא פשוטה של חיי המהגרים העדיפו לא מעט יהודים את השירותים של המנגנון המושמץ על פני המילים הגבוהות של המשמיצים. הייתה לכך השלכה פוליטית בדמות השתלבותם של יהודים ושל קבוצות מהגרים אחרות במפלגה הדמוקרטית.⁸³

בעיצומן של שנות השישים, ייתכן שבהשפעה של רטוריקת השמאל החדש הנאו-מהפכנית שהתלוותה אליה, בחר הרמן מורגנשטרן נקודת מבט מעמדית בתארו שוב את "הדרמה הגדולה" שסיפקו "קאהאן ומילר, שני השונאים המפורסמים של האיסט סייד של פעם". ה"דרמה" הזו הייתה עוד פרק במלחמת המעמדות הידועה: הפרולטריון שעליו "הגן קאהאן" מול הבורגנות של "מעמד הסוחרים היהודי הבינוני העולה", שאת "מלחמתה לחם מילר". המלחמה קיבלה ממד אישיותי חשוב, שכן לקאהאן היה "אופי של מורה ושל סופר", בעוד מילר "היה עורך דין ומשפטן"; קאהאן היה "שתלטן", ואילו מילר "ערמומי"; קאהאן היה מעין "סטלין פסיכולוגי, חס וחלילה לא ברוטלי, אך חסר רחמנות בשאלות רעיוניות". מילר לעומתו היה מעין "איש עסקים הפכפך, חסר מעצורים וחף מאתיקה אישית".⁸⁴ מדובר היה ב"שני גלדיאטורים", שלא יכלו "לשכון יחדיו".

"בדרך כלל", מסביר מורגנשטרן, "היהודים הם עם של מעמד בינוני. אך הייתה תקופה שבה חלק גדול מהמהגרים 'הירוקים' השתייכו דווקא למעמד הפועלים, לפרולטריון". עם זאת, "כל אחד מהפועלים נשא בלבו את רעיון היוזמה החופשית, ולכן את מאבקהם

ברצון להביס את קאהאן". אף על פי שהצטרפו לווארהייט "אנשים רציניים", הוסיף אפשטיין, תמיכת מילר "במועמדים דמוקרטיים" הייתה בעוכריו, שכן "הווארהייט נחשף לטענה שהוא מכר עצמו לאויב הקפיטליסטי". אפשטיין מראה כי לא רק מילר היה "אכול רצון הבסה". קאהאן לא חדל מלתקוף את גורדין: ב-1907 הוא פרסם כנגדו ארבעים מאמרים שבהם חזר על הטענה כי הוא מחזאי לא מקורי אשר כל יצירותיו הן גנבות ספרותיות.⁷⁰

יעקב גלשטיין, משרר יידיש נלהב ו"מאוהב" בשפה,⁷¹ היה בן 18 כאשר הודח מילר מעיתונו. כמעט ארבעים שנה לאחר שיאה של דרמת מילר כתב עליו גלשטיין מאמר. גלשטיין עבד במחיצתו של העורך האגדי בנייע ווארהייט הכושל שראה אור כמה חודשים ב-1925, וסבר כי את "סיפור האיוב של מילר, הדרמה השייקספירית הזו, ראוי לספר". אך "לא רק את סיפורו של מילר", כי אם של "התקופה כולה". תרומתו של גלשטיין היא במידע שסיפק על ימיו האחרונים של מילר, מידע שעשוי לשמש גורם מכריע בשאלת דמותו, בהיותו בבחינת "עדות שכיב מרע". לשאלתו מדוע איננו כותב זיכרונות, ענה מילר שהוא לא מאלה "היושבים בבתים וכותבים על העבר". לשאלה "איזה מין כותב היה", ענה מילר כך: "כמו מכונה כתבות, במרץ, בהתלהבות, בחיוניות. יכולתי לכתוב רק על היום, לכל היותר על המחר, אבל בדברי על מחרתיים כבר לא הייתי מספיק בטוח".⁷²

עדות זו עולה בקנה אחד עם דבריו של חייקין מפי מילר, ולפיהם כל שעניין אותו הוא "מה יוצא לי". אין אופורטוניזם חמור מכך, אלא שכפי שמלמדים מקרים אחרים, אין לקבל עדות עצמית כפשוטה. עובדה היא שמילר התגלה כדובר דברים בעלי ערך הן למחר הן למחרתיים. ואין מדובר רק בהערכה מהסוג שהציע ענטין כאשר דיבר למשל על תובנותיו הציוניות של מילר בשנת 1906 שהפכו לנחלת הכלל במהלך שנות העשרים, אלא גם בעיקר בדברים שכתב על ההיגיון הרב שבתמיכה אנטי-איטואטיבית בבעלות הברית, למרות רוסיה.

באותו זמן, וכחלק מראשית הרטרופקטיבה של הדור השני על דור המהגרים הראשון, פרסם י"ב ביילין סדרת מאמרים על האישים הבולטים בתקופת ההגירה הגדולה. מילר היה גיבורה של מיני-סדרה בת שלושה מאמרים, אשר נשאה גם היא אופי של "עלייתו ונפילתו". במאמר הראשון, "חלוץ חצי שכוח",⁷³ שב ביילין על עיקרי הדברים המוכרים מראשית דרכו של מילר כגורם מרכזי בתנועת הפועלים בכלל ובפארווערטס בפרט. ביילין תורם משהו לתיקון דמותו של קאהאן דווקא, ואת פרישתו מהפארווערטס ב-1898 הוא מסביר בלשונו: "חייב הייתי לעשות כסף".⁷⁴ מילר החזיק את הפארווערטס ומאוחר יותר קטף קאהאן את הפירות. ביילין מדגיש את יסוד ההקרבה האישית של מילר, אשר בשנים 1895-1896 עשה בברלין ללימודי רפואה, לא לפני שהבטיח לחבריו שאם יהיה צורך הוא ישוב "על מנת להציל את המצב". וכך היה. היו אלה ימים קשים ומילר הנהיג את הפארווערטס "דרך המים הסוערים".⁷⁵

עם שובו של קאהאן למערכת הפארווערטס התנפצה הידידות בין השניים. הווארהייט היה תשובתו של מילר למצב החדש ו"התחרות בין העיתונים הביאה אותם להנגיד את עמדותיהם בכל עניין". בניגוד לחייקין מעריך ביילין כי המאבק הזה שיחק דווקא

היה תהליך האמריקניזציה שעבר מילר במאבקיו הפוליטיים בתנועת הפועלים היהודית והכללית ובמסגרת הסוציאליזם האמריקני. אמריקניזם זה לא עמד בסתירה לעובדה שבראשית דרכו, לפני שרכש את ידע האידיש, פעל מילר בשפה הרוסית. האמריקניזם פורר את הדוגמטיות שבמרקסיות על פי פרשנותו של דניאל דה-ליאון, מנהיג ה-SLP. ואמנם סוציאליזם מתון אפיין את ה-SDP שבהקמתה לקח מילר חלק, ושמנהיגה, יוג'ין דבס, היה אמריקני. זה היה השלב הראשון. השני קשור באנטישמיות.

כשם שהאנטישמיות הביאה את הרצל לאן שהביאה (כך!!)⁹² הביאה זו של הפועל האמריקני את מילר להבנה שיש להקים ולקיים איגודים יהודיים. אותה אנטישמיות אותה פרשיית דרייפוס היו אחראיות גם לחידוד התודעה הלאומית של סוציאליסטים-יהודים כמו מילר. וכך, נשען על סוציאליזם שרוכז על ידי אמריקניזם, ומתוך זהות יהודית על דרך השלילה (תרומת האנטישמים משני צדי האוקיינוס), הגיע מילר אל הלאומיות. זו לא נשאה אופי "מדיני" כשל הרצל אלא "רוחני" כשל אחד העם, ולכן לא הייתה בה סתירה לאמריקניזציה, מה גם שאותו זמן ממש הציע הסוציאליסט אוטו באואר נוסחה מחודשת להבנה חיובית יותר של הלאומיות.⁹³

החולשה המרכזית של תזות דיכוטומיות היא חולשתן בכל הקשור למורכבותה של החוויה האנושית. מורכבות זו לא רק שאיננה ניתנת לתפיסה באמצעות מושג אחד או שניים, אלא שההוראה הקונקרטי של מושג כזה או אחר לעולם אינה חד משמעית. כך אם ב"קוסמופוליטיות" הכוונה ליצירת מציאות של "שפה אחת ודברים אחדים", הרי שאין ספק שזו עומדת בניגוד ל"לאומיות יהודית". אלא שלא סביר שאפילו מרקסיסטים במאה התשע-עשרה התכוונו בדבריהם לאוטופיה מעין זו, ולכן יש להבין את דבריהם שבבחינת הקוסמופוליטיות כחלק מרטוריקה פוליטית ותרבותית שמטרתה, כמו במקרים אחרים של רטוריקה מסוג זה, תיקון תודעתי. במקרה שלנו הרי כבר ב-1889 ייצג מילר את האיגודים היהודיים בקונגרס של האינטרנציונל הסוציאליסטי והעלה בו את "השאלה היהודית". התנועה הסוציאליסטית מצדה, כפי שמתארת גם תדמור-שמעוני, שינתה את עמדותיה ביחס לשאלה הלאומית כבר ב-1896. ובכלל, גם מרקסיסט "טהור" לא יכול היה שלא לראות קשר בין הנחת היסוד של מרקס – תנאי הייצור כבסיס ליחסים החברתיים-פוליטיים ולכן מעמדיים – לבין קיומן של אומות, שהרי "תנאי הייצור" שונים ממקום למקום, וכפי שמוכיחים לא רק היהודים, גם מקבוצה לקבוצה.

לא פחות בעייתית מהוראת ה"קוסמופוליטיות" היא שאלת הזהות הלאומית: "רוחנית" או "מדינית". תקצר היריעה מלדון במשמעות הקונקרטי של הסיסמה המפורסמת של אחד העם. מובנת הנטייה להביט לאחור ולהראות שלמעשה נוצרה סתירה בין שני אלה, שכן הרצל צדק כי "בתוך חמישים שנה" כנבואתו הוקמה מדינה, אך גם אחד העם צדק, כי אכן רוב רובו של העם היהודי לא חי בה אך רואה בה מקור השראה. עם זאת, בהתחשב באחריותם הציבורית של אישים כגון הרצל או אחד העם, אין אלא להעמיד את הממד ה"נבואי" ארוך הטווח של דבריהם בצל הממד ה"פוליטי" המידי יותר. מנקודת המבט ה"פוליטית" נועדו לדיבורים ה"מדיניים" או ה"רוחניים" תפקידים שונים לזמנם. הרצל שאף באמצעות סיסמה "מדינית" זו לפוליטיזציה של השאלה היהודית בתפוצות, דבר שבא

ניהלו הפועלים לא נגד הוול-סטרט אלא נגד אחיהם 'בעלי הבתים'. התפקיד שלקח על עצמו קאהאן היה לנסות ולעשות סדר בבלבול האידיאולוגי הזה. בעוד המעמד הבינוני ראה בקאהאן "משיח שקר", הצליח מילר "להשתדך" באמצעות "הסוציאליזם האינדיווידואליסטי" שלו "למעמד הסוחרים והאינטליגנציה העולה". מכאן צצה הייתה הדרך ל"לאומיות, לציונות, לשפה הלאומית ולתרבות", שאפיינו את הווארהייט. "בתקופה בה לא היו רדיו, טלוויזיה וקולנוע", מסביר מורגנשטרן את הפופולריות של מילר, וכאשר "רוב הציבור היה 'עמך' ולא ממש בעל טעם מעודן, המתינו כולם למתקפות הללו שהזכירו רומן ירוד". בסופו של דבר, המאבק שניהל קאהאן למען העובדים נותר כירושה "לשחורים ולפורט-ריקנים".

עד אז תרם קאהאן למהגרים בכך שהוא פעל נגד "האוטופיה הלאומית". מילר תרם להיות "ציר לאינטליגנציה". מורגנשטרן מצביע על הפרדוקס שבסופו ה"טרגי" של הסיפור: בעוד "הרעיונות של מילר כבשו את הזירה", אלה של קאהאן "נעלמו". לעומת זאת "מת מילר חסר כול לאחר שסבל טרגדיות אישיות", בעוד קאהאן נפרד מהעולם "כשקולו נשמע ודבריו מוערכים".⁸⁵ פרשנות מעמדית זו בעייתית, שכן לא היה הבדל של ממש בין הקהל של הפארווערטס לבין זה של הווארהייט. המעיין בגיליונות שני העיתונים לא יוכל שלא להבחין בדמיון בפרסומות: שם וכאן הוצעו למכירה בגדים, מכשירים, ואף פסנתרים אשר לימדו לא רק את מה שאנדרו היינז הגדיר כתהליך "התאמתם" של המהגרים היהודים "לשפע",⁸⁶ אלא גם את מה שמורגנשטרן עצמו שם אליו לב: המרחק הקטן בין הפרולטריון לבין הבורגנות.

טלי תדמור-שמעוני ניגשה להציג את תמונת פועלו הציבורי המלאה ביותר של מילר עד עתה לא מעמדה "מעמדית" אך מתוך השקפה דיכוטומית. עוצמתה של התזה שהנחתה אותה – "המעבר מקוסמופוליטיזם מרקסיסטי ללאומיות יהודית" – היא גם חולשתה: כשם שהדיכוטומיה המעמדית כשל מורגנשטרן קוסמת אך מוגבלת, כך גם דיכוטומיית הזהות.

תדמור-שמעוני משלבת בניתוחה ארבעה מרכיבים הפועלים זה ביחס לזה עד לתוצאת המהפך בזוהת: קוסמופוליטיזם-מרקסיסטי, אמריקניזם, אנטישמיות ולאומיות אתנית-רוחנית. מנקודת מבט כרונולוגית היא רואה את שיאו של התהליך בספר שפרסם מילר ב-1912 על מסעו בארץ ישראל (ודרוש "מחקר נוסף כדי לבדוק אם מסעו של מילר אכן התקיים").⁸⁷ נקודת ציון "דרמטית" בתהליך היא "המשבר של פרעות 1903 ו-1905",⁸⁸ אשר היה הרקע להפיכת הווארהייט "לאכסניה ללאומיות יהודית רדיקלית",⁸⁹ ואשר שורשיו נעוצים בימיו הראשונים של הפארווערטס, שאגב פרשיית דרייפוס ניהל בהנהגתו של מילר מאבק חריף ומוצלח כנגד מכחישי זהות ברחוב היהודי.⁹⁰ בשיא התהליך, על פי תיאורה של תדמור-שמעוני, הביאו מאמרי המלחמה של מילר לקצו הציבורי. אבל מנקודת מבט רחבה יותר דער טאג הלאומי-ליברלי, שקם ב-1912, באותה שנת שיא של פרסום ספר המסע, הוא שהפך את הווארהייט למיותר. ההיסטוריה זימנה לנו עוד אירוניה כאשר הווארהייט נקנה בידי הטאג ב-1919.⁹¹

חשוב מהרצף הכרונולוגי הזה הוא ההיגיון התמטי. לטענת תדמור-שמעוני הגורם הראשון לפירוקן של הקוסמופוליטיזם-המרקסיסטי

והעיתון נהנה בשיאו מתפוצה יומית של עשרות אלפי עותקים. ראו גולדברג, גצל זליקוביץ': משכיל ועיתונאי יהודי במפנה המאות, חיבור לתואר דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"ה, עמ' 125-132. אברהם [אייב] קאהאן נולד בליטא ב-1860, הגיע לניו יורק ב-1882, היה מעורב מראשית דרכו בתנועת הפועלים היהודית בארצות הברית כמארגן וכתועמלן ובעיקר בתחום העיתונות. ראו, Encyclopedia Judaica, Cahan, Abraham, וראו גם אהוד מנור, עיתון למען האנושות – הפארווערטס: מהגרים, סוציאליזם והפוליטיקה היהודית בניו יורק, 1890-1917, תל אביב, הקבוץ המאוחד, 2008.

2 על צמיחת הפוליטיקה היהודית החדשה ראו מיכאל גרץ, הפריפריה היתה למרכז, ירושלים, מוסד ביאליק, 1982; יונתן פרנקל, נבואה ופוליטיקה, תל אביב, עם עובד, 1989 (להלן: פרנקל, נבואה ופוליטיקה); ישראל ברטל (עורך), קהל ישראל, ירושלים, מרכז שז"ר, 2004, כרך ג.

3 לעסקיאן פון דער נייער יידישער ליטעראטור – כרך ה, ארויסגעגעבען פון אלווטלטלעכען יידישן קולטור-קאנגרעס, פאראייניקט מיט "ציקא", ניו יארק 1960, עמ' 628 (להלן: לקסיקון 1960). ברנרד וינשטיין קובע שמילר הגיע לניו יורק משוויץ ב-1884; ברנרד וינשטיין, אידישע יוניאנס אין אמעריקע, ניו יארק, פא"ג, 1929, עמ' 100 (להלן: וינשטיין, איגודים).

4 על ארצות הברית בתקופה זו: סמיואל מוריסון, הנרי קומאג'ר וויליאם לכתנברג, ההיסטוריה של ארצות הברית, תל אביב, זמורה-ביתן, 1984, עמ' 445-471 (להלן: ההיסטוריה של ארצות הברית). על תנועת הנרי ג'ורג': Kenneth T. Jackson (ed.), *The Encyclopedia of New York City*, Yale University Press, 1995, pp. 461-462. ג'ורג' זכה באמונם של 68,000 מבין כ-220,000 בעלי זכות בחירה. "86" הפכה לסיסמה בחוגי השמאל, סיסמה שהזכירה את ההישג. על "תנועת שמונה שעות העבודה" שאירעה באותה שנה בניו יורק מנקודת מבט יהודית, ראו: וינשטיין, איגודים, עמ' 54-58.

5 ארגון הגג של האיגודים היהודיים. בתקופה הזו מדובר היה יותר בגג ופחות בקירות. באידיש נקרא הארגון "פאראייניקטע אידישע געווערקשאפטן". אין במונח האנגלי Hebrew אלא כדי להעיד על הלשון "הנקייה" שנקטו שלטונות ארצות הברית אותה תקופה בבואם לדבר על "יהודים". באיגודים הללו לא דיברו עברית כמובן.

6 תאודור בינגהם, מפקד משטרת ניו יורק, פרסם באותה שנה מאמר בעיתון ניו יורקי מכוון, ובו טען שהמהגרים היהודים אחראים למחצית הפשיעה בעיר. דבריו חוללו סערה ציבורית עזה בקרב יהדות ארצות הברית, ואחת מתוצאותיה הייתה הקמת ארגון כללי-יהודי בשם "קהילת יהודי ניו יורק". ראו: Aryeh Goren, *The New York Kehillah: 1908-1922*, New York: Joselit Weissman Jenna, "An; York, Columbia University, 1966 Answer to Commissioner Bingham: A Case Study of New York Jews and Crime, 1907", in S. Gurock (ed.), *American Jewish History*, Vol. 3, Part Two: *East European Jews in America, 1880-1920: Immigration and Adaptation*, New York and London, Routledge, 1998, pp. 619-638.

7 הערץ בורגין, דיא געשיכטע פון דער אידישער ארבייטער בעוועגונג אין אמעריקא, רוסלאנד און ענגלאנד, פא"ג, ניו יורק, 1915 (להלן: בורגין).

8 על המאבק באנרכיסטים ראו שם, עמ' 143, 154, 176, 178, 327, 338. על המאבק בדוגמטיוזים המרקסיסטיים ראו עמ' 375, 395, 397, 401-407. על פעילותו מחוץ לניו יורק – עמ' 341, 357. על כך שמילר למד לדבר ולכתוב אידיש רק לאחר שהגיע לארצות הברית, ראו וינשטיין, איגודים, עמ' 101: "עד אז נאם מילר רק ברוסית".

9 Moses Rischin, "Abraham Cahan and *The New York Commercial Advertiser*: A Study in Acculturation", *AJHS* Vol. 49 (1959), pp.

לידי ביטוי בסיסתו המפורסמת, "כיבוש הקהילה". אחד העם שאף לאותה מטרה, אך התכוון שגישה "רוחנית" ולכן א-פוליטית היא שתכבוש את הקהילה.

נשוב למילר. נראה שזו – הפוליטיזציה של השאלה היהודית – הייתה מטרתו הראשית של הווארהייט, וזו סיבת מאבקו בקאהאן. בכל מקרה, "זהות לאומית יהודית" היא סיסמה ריקה במובן זה שהיא יכולה להתקיים, ואכן מתקיימת, במגוון דרכים. אחת מהן הייתה למלא את מסגרת "הזהות הלאומית היהודית" בתוכן "רדיקלי" או "סוציאליסטי". כפי שנראה הלהן זו הייתה דרכו של מילר, וזו ככל הנראה הסיבה שבורוכוב ואישים נוספים בציונות הסוציאליסטית ראו דווקא בווארהייט "אכסניה" ולא בדער טאג, שהוקם כבר ב-1912. לכן הציר הכרונולוגי מגלה שהוא איננו תומך בפרשנות דיכוטומית. גם אם בשנות השמונים של המאה התשע-עשרה נקט מילר רטוריקה "קוסמופוליטית", הוא פעל במחיצתם של יהודים מהרגע הראשון. תפקידה של רטוריקה זו היה בין השאר הרחבת אופקיו של ציבור "אתני", שעל פי האתוס שלו תפס עצמו כלא שייך לסביבתו הפוליטית.⁹⁴ חלקו בהקמת ה-UHT ב-1888, תפקיד הייצוג שלקח על עצמו ב-1889, עיתון האידיש שהיה שותף בהקמתו ב-1890 ומסלול פועלו הציבורי מאז מלמדים שלמילר לא היו ספקות באשר לזירת הפעולה החברתית המיידית שלו: ציבור המהגרים היהודי המזרח אירופי.

אז מי היה לואיס מילר? אם לשפוט על פי הווארהייט, ומהעובדה שעיתון זה השפיע על מאות אלפי יהודים, הרי שללא ספק הוא שייך לחבורה מכובדת שעמלה בראשית המאה העשרים לשוות לציבור יהודי גדול המתקיים בלבה של חברה פתוחה, מודרנית ודינמית, אופי לאומי. מילר הציע למאות אלפי יהודים-אמריקנים להבין את ה"שאלה היהודית" במונחים לאומיים, בידיעה ברורה שרובם ככולם לא יבינו בהכרח לאומיות כציונות, וגם אם יבינו זאת כך, ימשיכו לראות בעולם החדש את ביתם. לא מקרה הוא שבמהלך מלחמת העולם הראשונה, לאחר שכבר הודח מהעיתון שהקים ופיתח כמו ידיו, בחרו מנהיגי הציונות ששהו בניו יורק בלית ברירה, בווארהייט כביטאון המרכזי לפעולתם הלאומית-ציונית.⁹⁵

מן הבחינה הזו – מרכזיותה של "השאלה היהודית" על כל מורכבותה – הדגש ששמו כותבי זיכרונות כמו גם היסטוריונים על הממדים הכוחניים, היצריים והכספיים של מורשת מילר, מלמד עליהם לא פחות משהוא מלמד על האיש. ממה נפשך, "איש גדול יצרו גדול" אמרו כבר חז"ל, ולכן אין פלא שלמילר – כמו לכל עורך עיתון או לכל איש ציבור גדול בזמנו, לפניו ואחריו – היו מניעים כוחניים, יצריים וכספיים. והרי מניעים אלה קיימים אצל כל איש ציבור ולכן אפשר להתייחס אליהם כאל מכנה משותף. מכאן שההבדל המעניין בין אישי ציבור הוא מה עשה כל אחד מהם על בסיס המכנה המשותף הזה. במקרה שלנו, השאלה הנכונה יותר היא מה עשה מילר עם הכוחנות, היצריות והרצון להתבססות כלכלית, ומה עשו אחרים. מה השמיע הוא באמצעות עיתונו היומי, ומה השמיעו אחרים.

הערות

1 כתריאל שרהזון נולד ברוסיה ב-1835 והיגר לניו יורק ב-1871. עד מותו ב-1905 שלח ידו בעסקי עיתונות. הטאגעבלאט היה המוצלח שבמפעליו

- 10-36
 10 בורגין, עמ' 412, 473, 616, 628, 631.
 11 שם, עמ' 22, 149, 152, 166-167.
 12 שם, עמ' 153.
 13 המפלגה הוקמה בסדרת איחודים ומיזוגים בשנת 1901 ובראשה עמד יוג'ין דבס, איש איגודים ילידי ארצות הברית, שנקט סוציאליזם רוויזיוניסטי מובהק. קודמתה, מפלגת העבודה הסוציאליסטית, או ה־SLP (Socialist Labor Party of America), נוסדה ב־1877 והתאפיינה בסוציאליזם מרקסיסטי דוגמטי, כפי שפורש על ידי דניאל דה־ליאון, אשר זכה לכינוי "לנין האמריקני". נקודת המחלוקת המרכזית בין שתי המפלגות היה היחס לאיגודים המקצועיים. בעוד דבס קיבל את המציאות האמריקנית של הסתייגות רוחות בקרב הפועלים מאידאולוגיות מחייבות, תוך הסתפקות בהישגים ברורים בתחומי השכר ותנאי העבודה, דגל דה־ליאון ב"חתיירה מבפנים" כפי שהגדיר זאת, חתיירה שפירושה היה השתלטות של בעלי תודעה סוציאליסטית על הנהגות האיגודים. לצורך כך הנחה דה־ליאון את אנשיו להקים איגודים מתחרים, פעולה אשר הוגדרה במונח dual unionism. על שתי המפלגות ראו אצל Buhle, Buhle & Georgakas (eds.), *Encyclopedia of the American Left*, Urbana & Chicago, University of Illinois, 1992, pp. 711-723.
- 14 בורגין, עמ' 459-461. אף על פי שהמפלגה הרפובליקנית כבר הייתה מעוז השמרנות האמריקנית, בכל זאת פעלו במסגרתה כבר אז גורמים פרוגרסיביים. ה"דמוקרטים של הכסף" היו אלה שפעלו בקרב המפלגה הדמוקרטית להרחבת בסיס המטבע על יסוד הצמדתו לא רק למתכת הזהב – כמדיניותם של השמרנים – אלא גם למתכת הכסף. ראו: **ההיסטוריה של ארצות הברית, עמ' 462-463.**
- 15 בורגין, עמ' 395.
 16 שם, עמ' 642. "חברת ההוצאה לאור של הפארווערטס" או ה־Forverts Association היה הגוף הרשמי שבבעלותו היה הפארווערטס. החברות בגוף זה הותנתה בשייכות לאחד הארגונים של תנועת הפועלים היהודית או למפלגה הסוציאליסטית. בכך הוא נבדל מרוב העיתונים שבסיס המשפטי היה חברת מניח.
- 17 אייב קאהאן, **בלעטער פון מיין לעבען**, ניו יורק, 1928, כרך ד, עמ' 342 (להלן: **בלעטער**, כרך ד).
 18 בורגין, עמ' 643.
 19 שם. **האבענד־בלאט** היה העיתון המרכזי של הסוציאליסטים היהודים בעשור האחרון של המאה התשע־עשרה. שליטתו של דה ליאון על מערכת העיתון הזה הביאה להקמת האופוזיציה הנזכרת ולהקמת הפארווערטס.
 20 שם, עמ' 644. הארבייטער־רינג היה ארגון אחווה יהודי לצורכי סעד וחברה שבשיאו הקיף עשרות אלפי חברים. באשר לבונד, בארצות הברית לא הייתה מפלגה כזו אם כי היו בה בונדיסטים רבים.
 21 שם, עמ' 645.
 22 טלי תדמור־שמעוני, **לואיס מילר – מעבר מקומופוליטיזם מרקסיסטי ללאומיות יהודית**, עבודה לתואר מוסמך בחוג להיסטוריה של עם ישראל, האוניברסיטה העברית, ירושלים 1989 (להלן: **תדמור־שמעוני, מילר**). חיבור זה שימש בסיס למאמרה "המעבר מקומופוליטיזם סוציאליסטי ללאומיות יהודית רוחנית – לואיס מילר כמשל", **יהדות זמננו**, 8 (תשנ"ג), עמ' 25-38.
- 23 הקדמת המחבר נכתבה בנובמבר 1914, בזמן שמילר הודח מתפקידו כעורך הווארדהייט. ראו, בורגין, עמ' III.
 24 **בלעטער**, כרך ד, עמ' 499-529.
 25 שם, עמ' 499.
 26 שם, עמ' 500-502.
 27 ראו: אהוד מגור, "הם כמו הבונד": תמיכת הפארווערטס בציונות משנות העשרים", **עיונים בתקומת ישראל**, 16 (2006), עמ' 499-531.
- 28 **בלעטער**, כרך ד, עמ' 503.
 29 "ל.ע. מילער – א פאר ווערטער אויפ'ן פרישען קבר", **צוקונפט**, יוני 1927, עמ' 7.
 30 Irving Howe, *World of Our Fathers: The Journey of the East European Jews to America and the Life They Found and Made*, New York, Touchstone, 1976, p. 522. (להלן: האו).
 31 פורסם גם כספר ב־1946.
 32 יואל ענטין, "מיט'ן טויט פון דר. העלען מילער איז אפגעווישט געווארען יעדער שפור פון דעם אמאליגען גלענצענדען אגיטאטאר לואיס מילר", **דער טאג**, 26.8.1939, עמ' 4.
 33 'י חייקין, "ל. מילער, זיין וועג צו דערפאלג", **פרייע ארבעטער שטימע**, 1.3.1940, עמ' 5-6.
 34 שם, עמ' 6.
 35 'י חייקין, "דער סוף פון מילער'ס 'ווארהייטן'", **פרייע ארבעטער שטימע**, 8.3.1940, עמ' 5, ההדגשות במקור.
 36 שם, עמ' 6.
 37 יואל ענטין, "ער האט אויפגעבויט און דאן געשפאלטען די אידישע סאציאליסטישע באוועגונג", **דער מארגען זשורנאל**, 17.1.1943, עמ' 5, עמ' 9
 38 יואל ענטין, "ווען לואיס מילער האט אויפגעשטורעמט די גאס פון דער אידישער אמעריקע", **דער מארגען זשורנאל**, 3.1.1943, עמ' 5, 10.
 39 במקור: "זשעני".
 40 יואל ענטין, "ווי לואיס מילער, שטורמער פון אידישער גאס איז געשטארבען איינזאם און פארגעסען", **דער מארגען זשורנאל**, 10.1.1943, עמ' 5, עמ' 9.
 41 **בלעטער**, כרך ד, עמ' 344-377. קאהאן הדגיש בדבריו כי לא מסריו ה"חופשיים" של גורדין הטרידו אותו – הוא עצמו היה "פריידענקער", המושג הרווח אותה תקופה ל"חילוני" – אלא דרכו האמנותית הקלוקלת לשים בפי גיבוריו נאומים, על חשבון הממד הדרמטי־אמנותי. וראו: Ronald Sanders, *The Downtown Jews: Portraits of an Immigrant Generation*, Dover, New York, 1969, pp. 317-321. (להלן: סנדרס).
 42 גורדין נוקט כאן משחק מלים בלתי ניתני לתרגום. הוא מוסיף שקאהאן מוביל אחורה באמצעות הפארווערטס, שפירושו, כידוע, קדימה.
 43 סנדרס, עמ' 325.
 44 "הווארהייט [...] איבערצייגונגען געווען א פעסטונג פון אומפארקויפליקייט".
 45 לסיין היה איש הפארווערטס והצוקונפט, גם הוא היה אנטי־ציוני בראשית דרכו אך מהראשונים ששינו כיוון. על שמו קרוי "בית לסיין" שבתל־אביב. שרה'זאן היה מן הסתם בנו של כתריאל שרה'זאן, עורכו של **הטאגעבלאט** האורתודוקסי.
 46 יואל ענטין, "ווי לואיס מילער, שטורמער פון אידישער גאס איז געשטארבען איינזאם און פארגעסען", **דער מארגען זשורנאל**, 10.1.1943, עמ' 5, 9.
 47 'י חייקין, **יידישע בלעטער אין אמעריקע – א צושטייער צו דער 75 יאריקער געשיכטע פון דער יידישער פרעסע אין די פאראייניקטע שטאטן און קאנאדע**, ארויסגעבען פון מחבר, ניו יורק, 1946. הכותרת באנגלית של החיבור: *Yiddish Leaves in America – A contribution to the history of the Yiddish press in the United States and Canada from 1870 to 1945* (להלן: חייקין, **יידישע בלעטער**).
 48 לפחות שבעים עמוד הוקדשו לשניים או לפרשיות הקשורות בהם.
 49 חייקין, **יידישע בלעטער**, עמ' 175.
 50 שם, עמ' 176-177.
 51 שם, עמ' 182.
 52 שם, עמ' 184.

- 53 שם, עמ' 193. 1914, New York, Harper, 1961
- 54 שם, עמ' 187. 80 שם, עמ' 127.
- 55 שם, עמ' 188-189, 194-195. 81 שם, עמ' 232.
- 56 שם, עמ' 191-192. 82 האר, עמ' 368.
- 57 שם, עמ' 183, 187. Thomas M. Henderson, *Tammany Hall and The New Immigrants*, 83
- 58 שם, עמ' 190. Arno Press, New York, 1976
- 59 שם, עמ' 195. להלן חוזר חייקין על דברים שכתב במאמרו הנזכר מ-1940, 84 הערמאן מארגענשטערן, "די צוויי בארימטע שונאים פון דער אמאליגער אידישער איסט סאיד – אב. קאהאן און לואיס מילער", דער טאג-מארגען זשורנאל *The Jewish Journal*, 12.11.1967, עמ' 5.
- 60 שם, עמ' 229-230. 85 שם, ההדגשות במקור.
- 61 גרשום באדער, "לואיס מילער, די פארשידענע שטאפלען פון זיין קאריערע", 86 *מארגען זשורנאל*, 16.11.1947.
- 62 *Encyclopedia Judaica*, Melech Epstein
- 63 Melech Epstein, *Jewish Labor in U.S.A – an industrial, political & cultural history of the Jewish Labor Movement, 1882-1914*, New York, Trade Union Sponsoring Committee, 1950
- 64 שם, עמ' 332. 87 תדמור-שמעוני, מילר, עמ' 128.
- 65 שם, עמ' 438. 88 שם, עמ' 71.
- 66 Melech Epstein, *Profiles of Eleven: Profiles of Eleven Men who guided the Destiny of an Immigrant Society and Stimulated social consciousness among American People*, Detroit, Wayne State University Press, 1965
- 67 שם, עמ' 41. 89 שם, עמ' 81.
- 68 שם, עמ' 68. 90 שם, עמ' 67. והשוו פרנקל, נבואה ופוליטיקה, עמ' 522-521.
- 69 שם, עמ' 84-85. 91 תדמור-שמעוני, שם, עמ' 111-112.
- 70 שם, עמ' 152-154. 92 שם, עמ' 67. על היותה של זו החכמה המקובלת לא רק עד 1989 אלא גם מאז, אפשר ללמוד מביקור במוזאון הרצל המחודש. מדהים למדי וגם מצער לחשוב שאף על פי שעיון ביומנו של הרצל יגלה שלחכמה המקובלת הזו (לפיה דרייפוס הפך את הרצל לציוני) אין רגליים היסטוריות, היא ממשכה לצעוד בגאון. אפשר להבין את תפקידיה החינוכיים של חכמה מקובלת זו, אך תפקידו של המחקר ההיסטורי הוא להעמיד דברים על דיוקם. כך הרצל ידע מהי אנטישמיות הרבה לפני מאסרו של דרייפוס. בכל מקרה, הפרשייה הציבורית הנושאת את שמו פרצה רק בנובמבר 1896. עד אז הספיק הרצל להתחיל את מסעו הציוני בכלל (במאי 1895 נפגש עם הברון הירש, ביוני 1895 החל לכתוב את היומן בכלל ואת "הנאום אל הפמליה" בפרט, ובפברואר 1896 פרסם את *מדינת היהודים*) לציר זמן המציג כל זאת. ראו: תיאודור הרצל, *עניין היהודים*, מוסד ביאליק, ירושלים 1998, כרך א, עמ' 672-674. עובדות אלה לא הפריעו להרצל עצמו להכריז ב-1899 [!] כי "לציוני עשה אותי משפט דרייפוס". ראו שם את הערת המבאר, בהערה 178 בעמ' 590: "זאת הפעם הראשונה שהרצל מתייחס להשפעת משפט דרייפוס עליו. בדיווחים שלו מפאריס [...] הוא מזכיר את יהדותו של דרייפוס רק פעם אחת [...]". בפתחת יומנו אין הוא מונה את משפט דרייפוס כאחד הגורמים בדרכו אל הציונות".
- 71 *Encyclopedia Judaica*, Glatstein Jacob
- 72 יעקב גלאטשטיין, "פראסט און פשוט", טאג-מארגען זשורנאל, 28.6.1953.
- 73 י"ב ביילין, "לואיס ע. מילער – א האלב-פארגעסענער פיאנער", מארגען פרייהייט, 6.4.1958, עמ' 11.
- 74 במקור: "געמוזט מאכט א לעבען".
- 75 י"ב ביילין, "לואיס ע. מילער אין זיין העכסטען אויפשטייג", מארגען פרייהייט, 13.4.1958, עמ' 5.
- 76 למקור נוסף של הציטוט: זלמן רייזען, *לעקסיקאן פון דער יידישער ליטעראטור פרעסע און פילאלאגיע*, וילנה 1929, כרך ג, עמ' 414: "די וועלט איז פאר מיר נוצלאז און איך בין נוצלאז פאר דער וועלט".
- 77 י"ב ביילין, "לואיס ע. מילער אין זיין בארג-אראפ", מארגען פרייהייט, 20.4.1958, עמ' 11.
- 78 לקסיקון 1960, עמ' 630. המחזות: *עובד אלילים* (1899), ליסה קרלין (1902) *המוסר* (1912).
- 79 Moses Rischin, *The Promised City – New York's Jews, 1870-*
- 87 תדמור-שמעוני, עמ' 80-81. 93 תדמור-שמעוני, מילר, עמ' 59-80. אדוארד ברנשטיין ניסח ב-1899 את ה"רוויזיוניזם" שלו.
- 94 השוו בענין זה להאר, עמ' 368: יחס היהודים לפוליטיקה היה "חסר מנוחה, סקפטי, אדיש ואוטופי".
- 95 מתתיהו מינץ, *זמנים חדשים, זמירות חדשות – בר ברוכוב 1914-1917*, תל אביב, עם עובד, 1988.